

“עשות ספרים הרבה אין קץ”

(קהלת י"ב, יב)

מאת

נחום מ. ברונוניק

הביטוי “עשות ספרים” נתפרש בדרך כלל במשמעות חיבורם וכתיבתם של ספרים או במשמעות רכישתם ואסיפתם. לשני הפרושים האלה יש סימוכים במקורות¹. כפי הפרוש הראשון מתקבל מן המאמר: “שמא תאמר יש בהן [=בדברי סופרים] ממש, מפני מה לא נכתבו? אמר קרא, עשות ספרים הרבה אין קץ”². וכפי הפרוש השני מתקבל מן המאמר לפסוק הנדון: “שכל המכניס בתוך ביתו יותר מכ”ד ספרים, מהומה הוא מכניס בביתו”³.

אשר לפרוש הראשון — קשה לקבלו משני טעמים.

האחד, שלא נמצא בשום מקום שימוש בפועל זה לגבי חיבורם של ספרים. ומה שהביא ח. א. גינזבורג בפרושו העברי לקהלת, בשם יחזקאל קוטשר, הוכחה לפרוש זה מתוך פפירוס ארמי שבו מופיעה הלשון: “להן ספרא זנה די אנה עבדת לכי” [=חון מן הספר הזה אשר אני עשיתי לך]⁴, אין הנדון דומה לראיה כלל. בפפירוס זה פרושו של “ספרא” הוא “שטר” ולגבי שטר משמש הפועל “עבדת” [=עשיתי] בהוראת “הכנת” (או “סידרתי”, בעברית של ימינו) היות וטופסו של שטר על לשונותיו ונוסחאותיו המהווים את מסגרתו ותוקפו של שטר קבועים מכבר ואין המוכר או הנותן צריך אלא להכין או לסדר אותו לצורכו. ובדומה לזה משמש הפועל “עשה” בפסוק, ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם (בראשית י”ח, ח), שבו פרושו של “עשה” הוא “הכין”, שעשה את בן הבקר כשר וראוי לאכילה. ואין להעביר שימוש זה לתחום חיבורו וכתיבתו של ספר משום שלא ניתן להשתמש בפועל “הכין” או “סידר” כתחליף לפועל “חיבר” או “כתב”. בקיצור, אין להשוות חיבורו של ספר לכתיבתו של שטר ואין ללמוד מן האחרון על הראשון שהשתמשו בפועל “עשה” לגבי חיבור ספר.

והשני, אין פרוש זה עשוי להתיישב היטב בפסוק משום שקהלת מפנה את דבריו לתלמידו כמו שכתוב: ויתר מהמה, בני, הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ, ולא מסתבר

1 כפי שהעיר ר"ש אברמסון, לשוננו, כא (תשי"ז), עמ' 99.

2 ערובין כ"א, ע"ב; פסי"ר, מהד' איש-שלום עמ' ח' ע"ב.

3 קה"ר לפסוק; במ"ר י"ד, ד.

4 Emil G. Kraeling, *The Brooklyn Museum of Aramaic Papyri* p. 238

שתלמיד העסוק בקניית חכמה ודעת, ושהשאיפה לחיבור ספרים עדיין רחוקה ממנו והלאה, יהיה זקוק לאזהרה זו. לזו היתה זו כוונתו של קהלת היה מכון את אזהרתו לעמיתיו החכמים ולא לתלמידו.

אשר לפרוש השני לפסוק, אם כי הפועל "עשה" משמש בהוראת הרכישה⁵, קשה לקבלו בפסוק הזה משום שלפיו תיפגע ותיפגעם התקבולת שבין ביטוי זה ובין הביטוי המקביל "ולהג הרבה יגיעת בשר", שבו מדובר על קריאה בספרים ולא על רכישתם. משום כך, כפי הנראה, נטו כמה מן המתרגמים החדשים לאנגלית מן הפרושים האלה ותירגמו the use of books [= השימוש בספרים]⁶ או booklearning [=הלמידה בספרים]⁷. אם כי התרגום האחרון הולם היטב את צורכי התקבולת בפסוק הוא מבוסס, כפי הודאת המתרגם בעצמו שם, על ההנחה שהפועל "עשה" משמש בהוראת השימוש וההשתמשות. אך הנחה זו נטולת כל תיעוד, ובכך אין תרגומים אלה אלא השערות וניחושים גרידא.

כדי לעמוד על פשר מובנו של ביטוי זה עלינו להעזר בביטוי "עשות תורה" המופיע בכמה צורות במקורות. כבר העיר אלון⁸ שביטוי זה מופיע בספרים החיצוניים. ור"ש אברמסון⁹ מוכיח מתוך כמה מובאות, שבלשון חכמים משמש ביטוי זה בשני מובנים: הן במובן קיום תורה ומצוות והן במובן למוד תורה. לשם ביסוס יתר ולשם דיוק יתר בהגדרתו של המובן השני מן הראוי להביא כאן מובאות נוספות.

על יעקב אבינו, המשמש במקורות כמופת למי שעוסק בתורה, נאמר: "אין לך אדם שכבד את המצוות ועשה את התורה כיעקב, שנאמר, ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כ"ה, כז)¹⁰. כנראה, שהביטוי "איש תם" נתפרש במאמר זה במלים "שכבד את המצוות" והביטוי "יושב אהלים" נתפרש במלים "שעשה את התורה". מזה ברור שפרושו של "עשה את התורה" הוא שעסק בתורה, שכן פרושו המקובל של "יושב אהלים" הוא שישב באהלי תורה ועסק בתורה¹¹.

המאמר: "העוסק בצרכי ציבור כעוסק בתורה"¹² מבוסס על המשנה: "כל העוסקים עם הציבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים, ואתם מעלה אני עליכם כאילו עשיתם"¹³. ופרושו של הביטוי "כאילו עשיתם" הוא: כאילו עשיתם תורה, כלומר,

5 השה המובאות בספר השרשים לריב"ג בערכו.

6 *The New English Bible*

7 *The Anchor Bible*

8 מחקרים בתולדות ישראל, ח"ב עמ' 150, 154.

9 לשוננו, קובץ מיוחד (תשי"ד), עמ' 62-65.

10 תנחומא, יגש ו.

11 ב"ר ס"ג, י, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 693; ת"א ות"י לפסוק.

12 ירוש' ברכות פ"ה, ה"א. וכן פסק הרמב"ם, הלכות תפילה פ"ו ה"ח.

13 אבות ב', ב.

[3]

"עשות ספרים הרבה אין קץ"

כאילו עסקתם בתורה¹⁴.

המאמר: "העושה תורתו עתים הרי זה מיפר ברית. מאי טעמא? הפרו תורתך עת לעשות לה' (תהלים קי"ט, קכ"ו בשינוי סדר)"¹⁵ עולה בד בבד עם המאמר שבא לאחריו: "מה התינוק הזה צריך לינק בכל שעה שביום, כך כל אדם שבישראל צריך ליגע בתורה בכל שעות שביום". מכאן ש"העושה תורתו" פרושו מי שיגע ועוסק בתורה. וכן משתמע מן הדרש על הפסוק הנדון, עת לעשות לה' הפרו תורתך, שנתפרש: "אל תאמר לכשאפנה אשנה, אלא בכל שעה ושעה הוי עושה"¹⁶. לאור זאת פרושה של המשנה "עשה תורתך קבע"¹⁷ הוא: עסוק בתורה בקביעות ולא לעתים, כמו שנתפרש במיוחס לרש"י שם. וכזאת נדרש הפסוק, ודברת במ (דב' ו, ז): "עשה אותם קבע ואל תעשם עראי"¹⁸, והיינו, עסוק בהם בקביעות ולא בדרך עראי. ויש להוכיח ש"לעשות תורה" ו"לעסוק בתורה" הן לשונות מתחלפות מזה שבמאמרו של ר' בנייה "אם עשית דברי תורה לשמם, דברי תורה חיים לך. . . ואם לא עשית דברי תורה לשמם הם ממתים אותך"¹⁹, נמסר בשמו במקור אחר בלשון "כל העוסק בתורה לשמה, תורתו נעשית לו סם חיים. . ."²⁰ מזה ברור שלשונות אלה הן לשונות נרדפות, ואין ביניהן אלא שינוי סגנון בלבד. וכן יש לראות שהכוונה של "לעשות תורה" היא לעמול בתורה מן הדרש על הפסוק, כי קרוב אליך הדבר מאד בפיו ובלבבך לעשותו (דברים ג', יד): "כשתהא יגע בדברי תורה, הוי יגע בפיו ובלבבך. . . לכך בפיו ובלבבך לעשותו"²¹. כך יוצא גם מן הדרש על הפסוק, בשל אשר יעמל האדם לבקש ולא ימצא (קהלת ח', יז): "הרבה שאלו לעשות ולעמוד על דברי תורה ולא יכלו"²². לאחר עיון קל נראה שהמלים "הרבה שאלו לעשות" באות כפרוש לביטוי "אשר יעמל האדם", והמלים "ולעמוד על דברי תורה" באות כפרוש לפועל "לבקש", והביטוי "ולא ימצא" נתפרש כפשוטו במלים "ולא יכלו".

לאור משמעות זו יתפרש לנו שימוש לשון סתום במאמר על הפסוק, יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים י"ט, טו): "שיעשו לדורות ויוחקו לדורות, ואל יהו קורין בהם כקורין בספרי מירס, אלא יהו קורין בהם והוגין בהם ונוטלין עליהן שכר כנגעים ואהלות"²³. לכאורה הביטוי "שיעשו לדורות" מחוסר כל משמעות, אך לפי

14 השהו פרוש "מגן אבות" לרשב"ץ שם.

15 ירוש' סוף ברכות.

16 מדרש תהלים, קי"ט, נו. השהו שם אות סא.

17 אבות, א', טו.

18 יומא, י"ט, ע"ב.

19 ספרי, דברים פי' שו, מהד' פינקלשטין עמ' 338.

20 תענית, ז', ע"א. השהו מה"ג, דברים, עמ' תרצא; ברכות י"ז, ע"א ורש"י שם.

21 ד"ר, מהד' ליברמן עמ' 120.

22 קה"ר לפסוק.

23 מדרש תהלים, א', ח.

[4]

נחום מ. ברונזניק

האמור הוא מתפרש בפשטות, שדוד מתפלל שהדורות הבאים יעסקו בדבריו וילמדו אותם מתוך יגיעה והתעמקות, ולא יקראו בהם קריאה שטחית כמו שקוראים בספרים החיצונים.

וכן יתפרש לנכון המאמר על הפסוק, כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם לעשותה (דברים י"א, כב): "אשר אנכי מצוה אתכם לעשותה, למה נאמר? לפי שנאמר, כי אם שמר תשמרון, שומע אני כיון ששומר אדם דברי תורה, ישב לו ולא יעשה, תלמוד לומר, לעשותה, חשוב לעשותה. למד אדם תורה, הרי בידו מצוה אחת; למד ושמר, הרי בידו שתי מצוות; למד ושמר ועשה, אין למעלה הימנו"²⁴. מפרשי הספרי, ר' הלל בר' אליקים ור' דוד פארו, נדחקו בהסבר מאמר זה כפי שיווכח המעיין בעצמו. אך על יסוד האמור ניתן לפרשו בדרך נוחה המתקבלת על הלב. "שמר" משמש כידוע בהוראת לגרוס ולשנן לשם שמירה בזכרון כפי שיוצא, למשל, מן המאמר: "לפי שנאמר, והיה אם שמע תשמעו (דברים י"א, יג), שומע אני כיון ששמע אדם דברי תורה, ישב לו ולא ישנה, תלמוד לומר, כי אם שמר תשמרון (שם, פסוק כב), מגיד שכשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא תאבד, כך צריך להזהר בתלמודו שלא יאבד"²⁵. מעכשו פרושו של המאמר הקודם כך הוא: "כיון ששומר [=גורס וזוכר] אדם דברי תורה, ישב לו [=יתבטל] ולא יעשה [יעסוק ויעמול, היינו, יחקור ידרוש ויתעמק] תלמוד לומר, לעשותה, חשוב לעשותה [=לאחר שלמדת אותה על פה תחזור לעסוק בה לשם הבנה עמוקה]". והמאמר מסתיים בקביעה, שלימד תורה מתחלק לשלש מצוות נפרדות: למידה, שינון לשם שמירה בזכרון, ועשיה, כלומר, יגיעה ועמל לשם עיון ודיון.

מעכשו יש לתת את הדעת לצד הדקדוקי של הביטוי "לעשות תורה", שכן יש לטעון, אם פרושו של הביטוי הוא לעמול ולעסוק בתורה, היה צריך לבוא במלת היחס "ב", "לעשות בתורה", כמו שנמצא "ויעשו בה" בפסוק: תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה (שמות ה', ט) וכפי שת"א ות"י שם "ויתעסקו בה". כנראה שכבר נתקשה בזה מחברו של "סדר אליהו רבה" ומשום כך נתן לביטוי זה הוראה מיוחדת כפי שמשמע מדבריו: "לא נתתי תורתי לאלו אלא שיקראו וישנו בה וילמדו הימנה דרך ארץ... אם תעשו את התורה ותעדיפו עליה, אחד מכם ירדף אלף ושנים יניסו רבבה (דברים ל"ב, ל)"²⁶. לכאורה הביטוי "ותעדיפו עליה" משולל הבנה, שכן מה יש להוסיף על התורה. אך כנראה שמחברו של מדרש זה תפס את הביטוי "לעשות תורה" בהוראה הדומה לזו שבביטוי "לעבד את האדמה" (בראשית ב', ה) והיינו לעשות את כל העבודות כדי להפרות את התורה, כדי שתצמיח ותגדל פירות. וזוהי

24 ספרי, דברים פי' מה, עמ' 113.

25 שם ריש פי' מה. והשוה "אשר תשמרון, זו משנה" (שם פי' נט).

26 סדא"ר, מהר"א איש-שלום עמ' 56, ובעמ' 16 הגי' "ותעדיפו את התורה" במקום "ותעדיפו עליה".

לגופו של המאמר השוה ספרי דברים, פי' שכג, עמ' 373, ותרגום ירושלמי לפסוק.

[5] "עשות ספרים הרבה אין קץ"

הכוונה של "ותעדיפו עליה", שכן העמל והעסק בתורה מביא לידי גידולה והרחבתה²⁷. ואמנם הושווה העסק בתורה לעבודת האדמה בדרש על הפסוק, ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה (בראשית ב', טו): "לעבדה, זה תלמוד, ולשמרה, אלו מצוות"²⁸. וכן במאמר: "השונה ואינו עמל, כאיש שזורע ואינו קוצר"²⁹.

תפיסה זו בהוראת הביטוי "לעשות תורה" נמצאת בספרות הסוד: "כי אתה גילית הרזים ורזי רזים, הכבושים וכבשי כבושים למשה, ומשה [למדן] לישראל להיות עושים בהן את התורה, ומרבים בהם את התלמוד"³⁰. ונראה שהחרוז "ומרבים בהן את התלמוד" אינו אלא חרוז מקביל לזה שלפניו והכוונה של שניהם היא שבאמצעות הרזים והכבושים שניתנו למשה עלינו להרחיב את הבנת התורה והתלמוד.

ברם, כפי שמוכח מן המקורות, הוראתו היסודית של הביטוי "לעשות תורה" אינו אלא לעמול ולעסוק בתורה, ולכן יש להניח שהוראת הגידול וההרחבה אינה אלא תוצאה הגיונית מן העובדה שהעמל בתורה מביא לידי גידולה והרחבתה. ואשר להשמטתה של מלת היחס "ב", אם כי ביטוי זה מקביל לביטוי "לעמול" או "לעסוק בתורה", אין ללמוד מן האחד על השני, שכן הם אינם אלא ביטויים נרדפים ולא זהים ממש. למעשה נבצר ממנו לקבוע כללים בשימוש הנכון של מלות היחס על יסוד שיקול הדעת ואף לא על יסוד דימוי של פועל לפועל המקביל אליו. ואולי ליתר הידוק של העמל הכרוך בעסק התורה וחקירתה בא הפועל "עשה" בביטוי הנדון ללא מלת יחס שמתפקידה להגביל ולגוון את תחום פעולתו של הפועל. על כל פנים, תהא הסיבה לניסוחו של ביטוי זה מה שתהא, ברור מתוך הענין וההקשר של כמה מן המקורות שהובאו לעיל שיש לתפוס ביטוי זה במשמעות עמל ויגיעה בתורה. לאמיתו של דבר ראוי לציין שאף הביטוי "יגע בתורה" בא לפעמים ללא מלת יחס: "היגע תלמודו בבית הכנסת, לא במהרה הוא משכח... היגע תלמודו בצנעה לא במהרה הוא משכח"³¹. וכמו כן הביטוי "לעסוק בתורה" בא לפעמים ללא מלת יחס: "מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה? שערי ירושלים, שהיו עוסקים בהם תורה"³². מעכשו נוכל לטפל בפרושו של הביטוי "עשות ספרים" בחתימתו של ספר קהלת.

27 הושווה הדרש על הפסוק, ברחובות תתן קולה (משלי א', כ): "מהו ברחובות? במקום שמרחיבין. והיכן מרחיבין לה? בבתי כנסיות ובבתי מדרשות" (תנחומא, בחוקותי ג). והשווה המאמר: "כך אמר להם הקב"ה לישראל בניי קראו את המקרא ושנו את המשנה והרבו אותו" (סדא"ר, עמ' 68).

28 ספרי דברים פי' מא, עמ' 87.

29 תוספתא, פרה ד', ד; אהלות ט"ז, ד.

30 G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition* 30

p. 103.

31 ירוש' ברכות פ"ה, ה"א.

32 מדרש תהלים קכ"ב, ג.

[6]

נחום מ. ברונזניק

לאור קדמותו של הביטוי "עשות תורה", שכן הוא כבר נמצא בספר בן סירא ובספר המכבים³³, יש לפרש גם את הביטוי "עשות ספרים" בדומה לזה במובן העמל והיגיעה בספרים. ויש לציין שבמקרה זה אין חסרונה של ה"ב" כמלת יחס מורגשת משום ש"עשות" הוא שם הפועל הבא בסמיכות לשם "ספרים" וזה מתפקידה של צורת הסמיכות לשמש כממלאת מקום של כל מלת יחס. וכזאת נתפרש הפסוק במאמר: "מהו 'כי לעולם היא לי' (תהלים קי"ט, ט, צח)? שלא עסקתי בספרים אחרים אלא בה, וכן שלמה אומר, עשות ספרים הרבה אין קץ"³⁴.

המתקבל מזה, שאין לראות בפסוק הזה התנגדות לחיבורם של ספרים, אף לא לרכישתם ואף לא לקריאתם אלא לעמל, היגיעה והעסק המרובה בהם בלבד משום שלזה אין קץ ותכלית. מעכשו תתקבל לנו תקבולת מדוייקת בין הצלע הזו ובין הצלע השנייה של הפסוק, ולהג הרבה יגיעת בשר. את השורש "להג" יש לפרש על פי הערבית שבה הוא משמש בהוראת להיטות והתמכרות לדבר מתוך חשק ודבקות בדבר³⁵. ובכן כוונתה של הצלע הזאת היא, שההתמכרות המרובה לעיון בספרים מביאה לידי יגיעת הגוף ומתשת כוחו של אדם ומשום כך מזהיר הפסוק להימנע מזה. המסתכם מכל האמור, שאין כאן שום התנגדות לקריאה ולימוד בספרים והפסוק מתנגד אך ורק לעמל ועסק בספרים המשתקפים בהתמכרות והשתקעות מופרות בהם. אף רבותינו שראו בפסוק הזה אזהרה נגד הספרים החיצוניים הבינו את הפסוק כזאת: "אבל ספרי המירס וכל הספרים שנכתבו מיכן והילך הקורא בהן כקורא באיגרת. מאי טעמא? ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, להגיון ניתנו, ליגיעה לא ניתנו"³⁶. וכבר פרשה ר"ש ליברמן³⁷ לנכון: להגיון ניתנו, "כלומר לקריאה של עראי ניתנו"; ליגיעה לא ניתנו, "ולא ליגיעה של לימוד". נמצא שהאיסור על הספרים החיצוניים מכוון אך ורק להשתקעות בהם עד כדי יגיעה. רק לתורה יש הזכות הבלעדית לדרוש מן האדם עמל והתמכרות בלימודו עד כדי התשת כוחו משום שהיא נקראת תושיה כפי פשוטו ומדרשו של שם זה³⁸.

33 השהו לעיל הערה 8, והשהו מאמרי "יודים ביד עוסקי תורתך", אור המורה, כו (תשל"ח), עמ' 262, 268. כנראה שהביטוי הארמי "עבדי אורייתא" (ת"י ישעיה י"ג, יב) הוא תרגומו של המונח העברי "עושי תורה" במובן עוסקי תורה.

34 מדרש תהלים קי"ט, מב.

35 השהו המילון הערבי-אנגלי של וואהר עמ' 880.

36 ירוש' סנהדרין פ"י, ה"א.

37 יונית ויונות בארץ ישראל, עמ' 231.

38 השהו סנהדרין כ"ו, ע"ב.